

je širok, otvoren je za novo i prati kakve su prilike drugdje. On može biti iz Prata, ali i iz Dubrovnika, a svoju sreću će tražiti gdje god se pružaju prilike. Teško je u ovoj slici ne prepoznati nešto i od samog autora. Široki interesi, vrlo temeljito obrazovanje, elegantan stil, pa i mobilnost u potrazi za novim izazovima (između rodnog Prata, Firenze, Pariza i Readinga) - sve se to ocrta i u Bettarinijevoj biografiji i pristupu poslu.

Dubrovački arhiv i dubrovačke teme već odavno privlače strane istraživače, od velikog Braudela, preko samozatajne I. Mahnken i mnogih drugih, do najmlađe generacije tek stasalih povjesničara. Od radova koji su zadnjih desetljeća stranci objavljivali o dubrovačkim temama nije sve izvrsno, a mnogo toga kvalitetom znatno zaostaje za domaćom produkcijom. No, kod Bettarinija nema ni tračka prepotencije i neznanja nad kojima se ponekad mrštimo kad čitamo radove o Dubrovniku svojih inozemnih kolega. Dubrovnik je Bettariniju zaista poznat iznutra, a to je zato što je u njega ušao čitanjem mnogobrojnih dokumenata Dubrovačkog arhiva, koji su ga sigurno vodili kroz dubrovačku stvarnost: društvo, ljude, lokalitete.

Nella Lonza

Paola Pinelli, *Tra argento, grano e panni: Piero Pantella, un operatore italiano nella Ragusa del primo Quattrocento*. Firenze: Firenze University Press, 2013, LVIII+115 str.

Hrvatskoj znanstvenoj javnosti Paola Pinelli nije nepoznato ime. Autorica je 2006. objavila i za našu historiografiju važnu prepisku braće Marcovaldi, kao i niz studija o gospodarskoj povijesti dubrovačkog Quattrocenta. Oslanjajući se na spomenute rezultate, njezina nova knjiga istoj temi pristupa kroz novo očište - djelovanje Piera Pantelle, emblematično za novu dubrovačku ekonomsku politiku kreiranu u prvoj polovici 15. stoljeća.

U prvom poglavlju (str. 1-35) analiziraju se temeljni pravci trgovine balkanskim srebrom, pulješkim žitom i talijanskim suknom srednje kakvoće koja se odvijala preko Dubrovnika. Izvoz srebra iz srpskih i bosanskih rudnika, čija je proizvodnja bila na vrhuncu upravo između 1420. i 1455, bio je gotovo potpuno u rukama Dubrovčana, a riječ je možda i o petini onodobne europske produkcije. Dubrovčani su znali kako umanjiti rizik na područjima Balkana jer su ondje već imali dobre kontakte, a dobit se u toj grani kretala 17-18%, što je bilo dva do tri puta više nego u drugim granama, uz brz obrt kapitala. Talijanski trgovci o kojima piše Pinelli uključivali su se u daljnju prodaju srebra na europskim tržištima i na Levantu, koja je tekla dobrim dijelom preko Venecije te drugih talijanskih luka i trgovišta. Širenjem osmanske vlasti srpskim i bosanskim područjima, proizvodnja i trgovina podvedene su pod državnu kontrolu i jenjale, ali ne zamiru ni u 16. stoljeću.

Na brzinu obrta kapitala mogla je računati i trgovina suknom, koja je tekla u suprotnome smjeru. Na tržištu u zemljama balkanskog zaleđa ponuda sukna srednje kvalitete, proizvedenoga u Veneciji, Firenci i manjim talijanskim centrima, ispunila je nišu između slabijih domaćih tkanja i luksuznih tkanina namijenjenih najbogatijima.

Na istome prostoru, a djelomice i s istim ljudima, vrtjela se također trgovina žitaricama, od presudne važnosti za Republiku koja nije proizvodila ni za trećinu svojih potreba. Nabavka je išla kroz dva kanala, oba pod strogom državnom kontrolom. S jedne strane, država je sama slala nakupce da za državni novac kupuju veće količine žita na stranim tržištima, a s druge strane poticala je privatnike na aktivnost u toj sferi davanjem povoljnih kredita, premija i fiskalnih povlastica. U tom su poslovanju našli interesa i mnogi katalonski i talijanski trgovci.

U jednom od najzanimljivijih dijelova knjige autorica prikazuje kako je posrednička uloga Dubrovnika bila bitna stranim trgovcima zbog teškog snalaženja u nepoznatim prostorima zaleđa čiji jezik nisu razumjeli. Na tim su područjima Dubrovčani imali svoje društvene mreže, lako se sporazumijevali i poznavali mentalitet onih s kojima se pregovaralo, a u 16. stoljeću tome su pridošle carinske povlastice dobivene od osmanskih vladara.

Poglavljem o dubrovačkoj manufakturi sukna (str. 37-51) autorica se približava glavnome liku svoje knjige, Pieru Pantelli, prikazujući okolnosti u kojima su doselili stranci iz Prata i Firenze te drugih talijanskih područja, da bi se upustili u proizvodnju tkanina. Dubrovačke su im vlasti išle na ruku različitim mjerama - od povoljnog kredita za početni kapital, preko subvencije za poslovne prostorije, do premije po bali proizvedenog sukna - kojima su htjele povećati ukupnu proizvodnju robe kojom se dobro trgovalo, dići djelatnost na višu stručnu razinu i steći potrebno iskustvo da bi domaći poduzetnici vremenom mogli preuzeti vodeću ulogu. Usporedo se ulagao znatan državni novac u prateće pogone: bojadisaonice, bazene za ispiranje i radionice za istezanje sukna, smještene na području Pila, a zatim i u vodovod, koji je bio itekako bitan za proizvodnju tkanina. Kao što autorica ističe, "Republika je preuzela posve novu ulogu poduzetnika, ne samo financirajući poduhvat, nego i preuzimajući inicijativu i rizik, birajući glavne aktere i donoseći odluke organizacijske prirode" (str. 44), iskoračivši iz uobičajenog okvira djelatnosti države ranog 15. stoljeća. U talijanskim gradovima postoje primjeri vodeće uloge države u organiziranju proizvodnje tkanine koji su slični dubrovačkima, no svi su mlađi. Autorica napominje da su tkanine proizvedene u Dubrovniku nakon početnih oscilacija postale kvalitetnije, posebno nakon što se počela rabiti južnotalijanska vuna. Opseg proizvodnje bio je svakako značajan u usporedbi s nekim talijanskim centrima. Najveća je posebnost dubrovačke manufakture sukna koncentracija proizvodnog procesa u većim radionicama, napose u velikoj zgradi manufakture koja je u Pilama podignuta za Piera Pantellu.

Već tridesetih godina 15. stoljeća mijenja se politika dubrovačkih vlasti, koje žele sve više prostora zadržati za domaće poduzetnike, među kojima su se osobito istaknuli Andrija i Ivan Volčo. Tome se nedugo potom pridružuje osiromašenje tržišta u zaleđu, koje je patilo od turskih provala, a 1463, u strahu od napada na grad, radi ojačanja zidina porušene su i zgrade na Pilama. Pokušaj oživljavanja proizvodnje krajem 15. i početkom 16. stoljeća, orijentiran na skupocjenije tkanine, ponovno je privukao talijanske poduzetnike, no rezultati nisu ispunili očekivanja i potkraj 16. stoljeća država je definitivno odustala od poticajne politike u toj djelatnosti.

Završno poglavlje koncentrira se na djelovanje Piera Pantelle u Dubrovniku (str. 53-80), ponajprije na njegovu manufakturu sukna, a zatim i na druge poslovne aktivnosti u koje se upuštao za vrijeme svog polustoljetnog boravka u gradu (1415-1464). Najviše je pozornosti ipak posvećeno velikoj trokatnici na Pilama, koju su dubrovačke vlasti izgradile za Pantellinu manufakturu, jer je namjenska gradnja omogućila inovaciju u organizaciji proizvodnje, u kojoj su bitne faze koncentrirane pod istim krovom, a poduzetnik upravlja čitavim procesom. Zадnjemu u prilog išli su i ugovori o službi, koji su u Dubrovniku zaključivani na dulji rok nego što je to bio običaji u Toskani, omogućujući održavanje konstantnog radnog ritma i strože stege. Dubrovačka tekstilna proizvodnja počela se razvijati kasnije nego u vodećim talijanskim središtima, no bez jakih cehova koji bi mogli kočiti slobodno poduzetništvo, s mnogo investicija i poticaja s državne strane i s namjenski građenim prostorom mogla je djelovati slobodnije, pa i eksperimentirati s novim rješenjima u organizaciji proizvodnje. Autorica ocrta kako se u Dubrovniku Pantella razvio u *all-round* poslovnog čovjeka koji djeluje i kao zastupnik drugih trgovaca, bavi se trgovinom žitom i srebrom te ulaže u brodove.

Nakon kratkog zaključka, slijedi transkripcija dugog ugovora dubrovačkih vlasti s Pantellinim polubratom Polom Cornelom, čiji su uglavci definirali početke dubrovačkog sukнарства, uobičajeni pregled arhivskih vrela i literature te kazala. Izdanje je opremljeno tabličnim pregledima i geografskim kartama.

Priča o dubrovačkom sukнарstvu utkana je u dubrovačko blistavo 15. stoljeće. Čita se i kao pouka o hrabrosti onih koji su dolazili iz talijanskih centara da bi se okušali na novome tržištu i kreirali nove uvjete rada, kao i poduzetnosti dubrovačkih vlasti koje su razumjele da poslovne šanse leže u ljudima i njihovom znanju, a ne golim prirodnim resursima (u trenutku pokretanja manufakture Dubrovnik nije obilovao ni sirovinama ni vodom). Daleko od toga da bi svaka mjera gospodarske politike bila uspješna. No, vidi se da se u dubrovačkim institucijama vlasti razmišljalo na dulji rok i kreiralo racionalnu strategiju razvoja Republike.

Metodološka je novost istraživanja Paole Pinelli u korištenju potencijala privatne korespondencije talijanskih trgovaca u Dubrovniku. Oni su, naime, samo dio svog poslovanja registrirali u državnom notarijatu, a većinu poslovnih podataka unosili su u privatne isprave i trgovačke knjige, djelujući na temelju povjerenja i izbjegavajući skupu i tromu službenu registraciju. Zato se, kako autorica ističe, važan dio trgovačkog poslovanja jednostavno ne vidi iz ugovora upisanih u kancelarijske i notarske knjige Državnog arhiva u Dubrovniku. Usporedba podataka iz privatne prepiske s državnim dokumentima omogućila je autorici da istka realističnu sliku trgovačkog poduzetništva preko Jadrana: drugi ne donose ono što se može naći u prvim, a ton žalopjoki u privatnim pismima opovrgavaju pouzdane vijesti iz službenih izvora, koje pokazuju da su se razdoblja krize izmjenjivala s dobrim godinama. Autorica smatra da toskanske poduzetnike nije s domaćeg praga istjerala toliko kriza, koliko su ih privukle šanse koje je nudila stimulativna dubrovačka politika.

Pokretanje proizvodnje sukna u Dubrovniku početkom 15. stoljeća do pred koju godinu činila se jednom od gušće ispisanih stranica dubrovačke povjesnice, temom koja sigurno nije na listi istraživačkih prioriteta jer je već na zadovoljavajući način zaokružena. Recentni radovi naših talijanskih kolega (Pinelli, Bettarini, D' Atri) ponudili su obilje neočekivanih podataka i uvid u širi kontekst trgovačkih pravaca i poduzetničkih šansi koje su privlačile poslovne ljude s obje jadranske obale. Svojim su raspravama učinili vrijedan kvalitativni skok, na kojemu im domaća historiografija može biti zahvalna.

Tridesetak godina nakon što je pokrenut pogon na Pilama, Filippo Diversi prosudio je da bi Piero Pantella ne samo zavrijedio biti zlatnim slovima upisan u knjigu trgovaca, nego i da bi mu u središtu grada trebalo podići mramorni kip. Paola Pinelli svojom je knjigom simbolički ostvarila davne riječi svog sunarodnjaka i podigla Pantelli "spomenik trajniji od mjedi."

Nella Lanza

Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku, ur. **Katarina Horvat-Levaj**. Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knjiga 46. Dubrovnik - Zagreb: Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, 2014, 592 str.

Proslava tristote godišnjice dovršetka i blagoslova barokne katedrale Gospe Velike (1713-2013) okrunjena je monumentalnim izdanjem o povijesti i umjetničkoj baštini dubrovačke prvostolnice, ne samo njezinoga današnjeg zdanja i opreme, nego i nestalih "starih katedrala". Bogato ilustrirano izdanje, nastalo u suradnji Gradske župe Gospe Velike i Instituta za povijest umjetnosti pod uredničkom palicom Katarine Horvat-Levaj, sačinjavaju tekstovi trinaest autora, a izniman doprinos djelu predstavljaju fotografije Paola Mofardina te arhitektonski nacrti Ivana Tenšeka i Ivane Valjato-Vrus.

Kronološki slijed tematskih cjelina povijesti dubrovačke prvostolnice otvara niz tekstova Danka Zelića o arhitekturi starih katedrala, u kojima autor na temelju rezultata arheoloških istraživanja započelih 1981. godine te pisanih izvora sabire dosad poznate podatke o zdanjima koja su prethodila današnjoj baroknoj strukturi. Potpuno nepoznat prije spomenutih arheoloških istraživanja potaknutih potresima koji su Grad pogodili 1979. godine, sklop bizantske trobrodne bazilike s ranosrednjovjekovnom četverolisnom "memorijom" sačuvanom ispod Buniceve poljane još je uvijek zbir otvorenih pitanja, posebice oko datacije izvornog zdanja te dviju arheološki posvjedočenih pregradnji. Raznorodna tumačenja povijesti najstarije crkve iscrpno su i pregledno izložena posebice u odnosu na izvještaje voditelja istraživanja Josipa Stošića, od čijih su zaključaka - i samih modificiranih ovisno o tijeku istraživanja - teze nekih istraživača znatno odstupile. Trobrodna romanička katedrala koja je naslijedila stariju strukturu bazilike, započeta u 12. stoljeću, bolje je dokumentirana u pisanim izvorima, premda se i njezini počeci gradnje te razlozi za podizanje nove crkve kreću "između legende i zbilje". Na zapise dubrovačkih ljetopisaca i većinom šture arhivske podatke o prvostolnici porušenoj u velikom potresu 1667. godine nadovezuju se likovna djela s prikazima Grada te opisi Filipa de Diversisa (1440),